

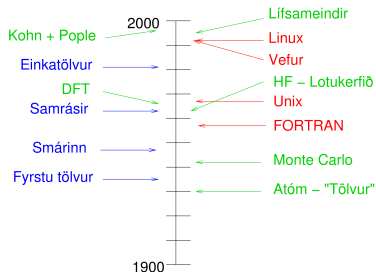
Eðlisvísindi í tölvum

Viðar Guðmundsson

Raunvísindastofnun
Háskóli Íslands
vidar@raunvis.hi.is

Undur veraldar, október, 2005

Gróf tímasetning

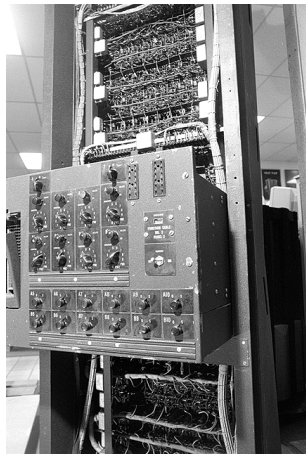

SAGE, Mynd: Michael Dubinsky

1950+, 51000 lampar

ENIAC, Mynd: Michael Dubinsky

1940+, 18000 lampar

Cray-2, Mynd: Michael Dubinsky, 2 Gflop/s

8 örgjörvar með vigureinigum, 1985

Bjölfur, 400 Gflop/s

130 Intel þyrping, RH 2004

Nanó, 10 Gflop/s

16 DEC Alpha þyrping, RH 1999

Hvers vegna?

- BlueGene/L: 136.8 TFlop/s
- Pflop/s innan skamms! 1 Pflop/s = þúsund $\times$ milljón $\times$ milljón kommutöluaðgerðir/sekúndu
- Á öflugri þyrpingu er venjulega nokkuð löng biðröð og verk taka frá nokkrum mínútum upp í mánuði á þó nokkrum örgjörvum!
- Algengt er að í reikniverkefni felist 1 Tflop - 1 Pflop!
- Hvers vegna?
- Hvað er verið að reikna?
- Hvernig eru verk unnin?

Hreyfilýsing rafeinda í sameind

$$H\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z) = E\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z)$$

$$H = \sum_{i=1}^Z \left[\frac{\mathbf{p}_i^2}{2m} - \frac{Ze^2}{\kappa r_i} \right] + \frac{1}{2} \sum_{i,j \neq i} \frac{e^2}{\kappa |\mathbf{r}_i - \mathbf{r}_j|}$$

$|\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z)|^2$: Líkindadreifing Z rafeinda í sameind

E : Heildarorka rafeindanna

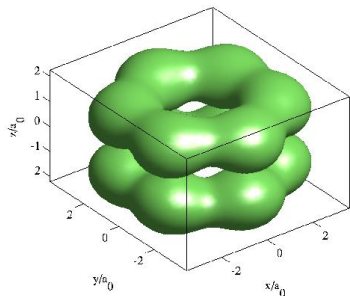
H : Orkuvirki = Hreyfiorka + stöðuorka + víxlverkunarorka

Nákvæm lausn

- **Lítill sameind með 100 rafeindir**
- Notum skammtafræði
- Lágmarkunaraðferð → jafngilt lágmarkun falls í 10^{150} víddum
- Rafeindir þekkjast ekki í sundur, þær eru allar eins
- Línuleg afleiðujafna í 300 víddum og $\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z)$ hefur 10^{100} þætti minnst
- Vitum að lausnin er til, en náum aldrei í hana
- Lausnin hefur fleiri þætti en öll atóm í alheimi, 10^{80}
- Gengur aldrei fyrir fleiri en 10 rafeindir!

P. Hohenberg - W. Kohn - L.J. Sham, 1964-5

- Varpa verkefninu nákvæmlega á aðra jöfnu
- Ólínuleg jafna í 3 víddum fyrir $\psi(\mathbf{r})$
- Einfalt að reikna 3D þéttleika allra rafeindanna, $|\psi(\mathbf{r})|^2$
- Þekkjum ekki alla liði jöfnunar. . .
- Vitum ekki hvort lausn er til, en getum leitað hennar

Rafeindapéttleiki efsta setna
ástandsins í bensen-sameind,
C6H6, (42 rafeindir)

Nobelsverðlaun

The Nobel Prize in Chemistry 1998

"for his development of the density-functional theory"

"for his development of computational methods in quantum chemistry"

Walter Kohn

● 1/2 of the prize
USA

University of California
Santa Barbara, CA,
USA

b. 1923
(in Vienna, Austria)

John A. Pople

● 1/2 of the prize
United Kingdom

Northwestern
University
Evanston, IL, USA

b. 1925
d. 2004

DFT

- DFT hefur leitt til feikilegra framfara í reikningum
- Náðst hefur að reikna ýmsa eiginleika stórra lífsameinda
- Óþekktir liðir í DFT jöfnum koma úr **Monte-Carlo Reikningum**

Skoðum jöfnuna aftur

$$H\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z) = E\Psi(\mathbf{r}_1, \mathbf{r}_2, \dots, \mathbf{r}_Z)$$

$$H = \sum_{i=1}^Z \left[\frac{\mathbf{p}_i^2}{2m} - \frac{Ze^2}{\kappa r_i} \right] + \frac{1}{2} \sum_{i,j \neq i} \frac{e^2}{\kappa |\mathbf{r}_i - \mathbf{r}_j|}$$

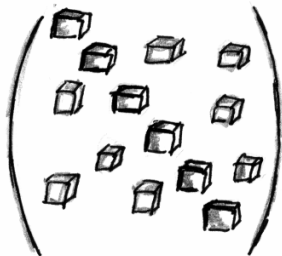
- Enginn getur séð fyrir eiginleika lausnar án reikninga!
- Skoðum það ferli nánar myndrænt
- Lausn DFT-jafnanna er í raun **tilraunastærðfræði**
- Getum aðeins borið saman við mæliniðurstöður ← **eðlisfræði**
- Spennandi, erfitt og skemmtilegt viðfangsefni

Nánari skoðun

Hægt er að útsetja jöfnurnar sem óendanlega stórt tvívítt fylki ($\infty \times \infty$)

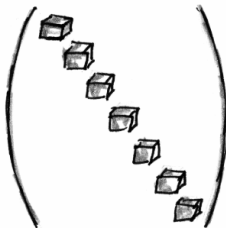
Fylki

Víxlverkun rafeindanna býr til stök utan hornalínu

Hornalínufylki

Ef fylkið er á hornalínuformi má lesa orkuróf rafeindanna beint úr því, lausn fundin!

Ummyndun

Ef við finnum ummyndun T ($\dim [T] = \infty \times \infty$) sem varpar fylkinu næstum á hornalínuform erum við búin að finna lausn

Lausn

The diagram shows the equation $T = T^+ + \epsilon$. Each term is enclosed in large parentheses. T contains a scattered collection of small 3D cubes. T^+ contains the same cubes arranged in a diagonal line from the top-left to the bottom-right. ϵ contains the remaining scattered cubes.

Túlkun

- Nýja hornalínufylkið lýsir næstum frjálsum eindum → hvaða eindir?
- Veikar víxlverkunarleyfar → líftími nýju eindanna
- **Sýndareindir**, skoðum dæmi

Tæknilegt

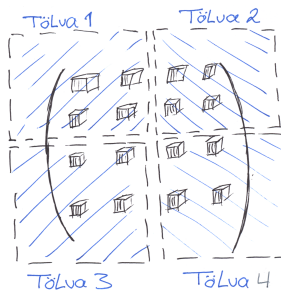
Stýfing

- Stýfa þarf fylkið í endanlega stærð
- Nákvæmni könnuð með mismunandi stærðum
- Stökin eru oft mjög tímafrek í reikningum

- Linux
- FORTRAN
- MPI

Samhliðavinnsla

Ef stökin eru óháð má reikna þau á mismunandi vélum

Forritun – aflúsun – sannreynsla

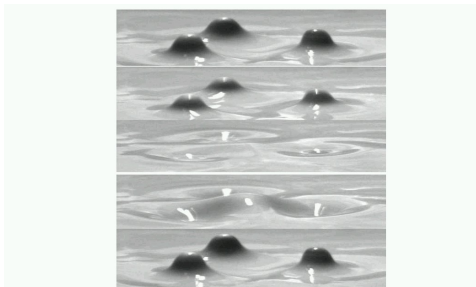
Sýndareindir

- Nýja fylkið lýsir frjálsum nýjum sýndareindum
- Leifarfylkið setur nákvæmni skilgreiningar eða líftíma

Eiginleikar

- Sýndareindirnar hafa ekki eiginleika rafeindanna sem við byrjuðum með
- Skoðum nokkur dæmi. . .

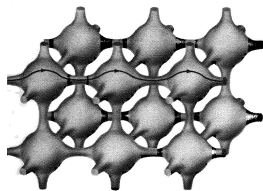
Leirbað

A triad of oscillons in a colloidal suspension. These stationary structures form when a colloid consisting of tiny clay particles suspended in a fluid is vibrated vertically

Rafeindir í kristalli

Rafeindaástönd í kristalli

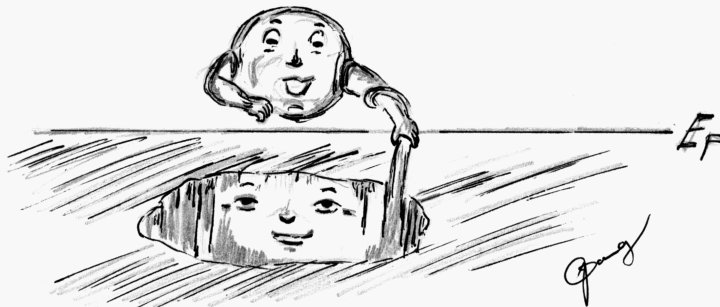

Sýndareindir

- Rafeindir + áhrif frá kristalli = sýndareind með virkan massa m^*
- Í GaAs kristalli er $m^* = 0.067m_e$
- m^* getur verið neikvæður!

Rafeindir í málmi

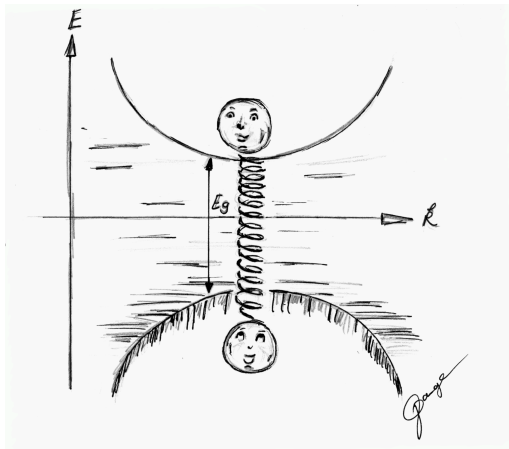
Leiðnirafeindir í málmi, (kulgas)

Rafeindir (fermíeindir) → óhlaðnar þéttleikaeindir (bóseindir)

Rafeindir í hálfleiðurum, (hlýgas)

Rafeindir og holur

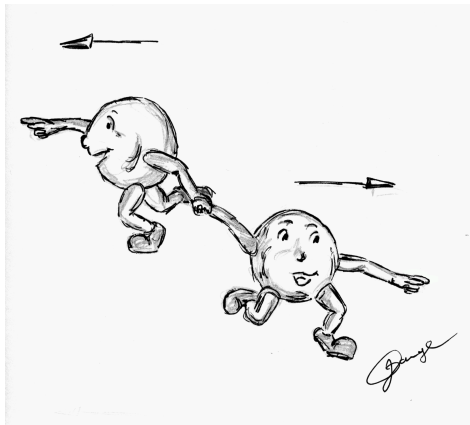

Rafeindir + holur (fermíeindir) $\rightarrow$ óhlaðnar örveindir (bóseindir)

Rafeindir í ofurleiðara

Cooper-pör

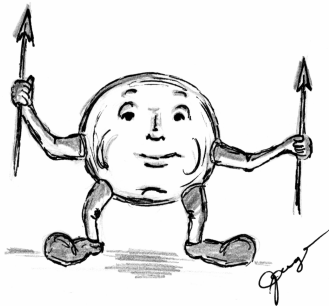

Rafeindir (fermíeindir) + hljóðeindir (bóseindir)

→ óhlaðin Cooper-pör (bóseindir). **Ummyndunin T er óþekkt!**

Rafeindir í tvívíðu rafeindagasi í hálfleiðara

Samsettar fermíeindir, (Rafeindagasi $\rightarrow$ vökvi)

Brotin einingarhleðsla! Ummyndunin T er óþekkt, en nákvæmir reikningar fyrir fáar eindir sýna þessa hegðun

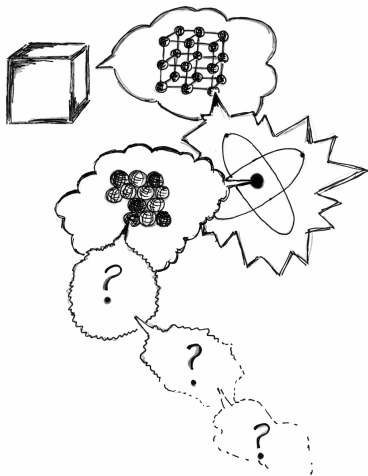

- Allar sýndareindirnar hafa uppgötvast í tilraunum... með hjálp frá líkönum
- Í atómi eru sýndareindirnar „veikt víxlverkandi rafeindir á hveli” ← lotukerfið
- Mismunandi áreiti → mismunandi sýndareindir

Oft er er T óþekkt, eða leiðin frá upprunalega líkaninu að líkaninu með sýndareindunum

Lærdómur

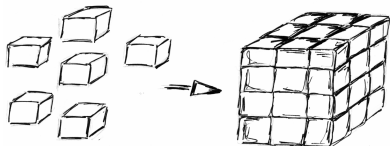
Smættarhyggja

- **Jafnvel þó við þekkjum hreyfijöfnur á einum stærðarskala getur verið að þær segi ekkert um hvað gerist á stærri skala!**
- **Safneðlisfræðin gefur okkur líka gagndæmi**
- Áhrif milli stærðarskala eru í báðar áttir, upp og niður

Sjálfsprotnir eiginleikar

Flóknari kerfi

- Við könnum hvernig eiginleikar kerfis breytast þegar einingum þess fjölga
- Oft spretta fram nýir og óvæntir eiginleikar
- Hreyfijöfnur segja lítið án mikilla **reikninga** og samanburðar við **tilraunir**

Sýndareindir

Enn flóknari kerfi

- Sýndareindir eru einingar grunn- eða örvaðs ástands fjöleindakerfis
- Þær eru náttúrulegu einingarnar sem við sjáum í kerfinu

Ýmsar aðrar aðferðir til lausnar og lýsingar á flóknum kerfum

Safneðlisfræði

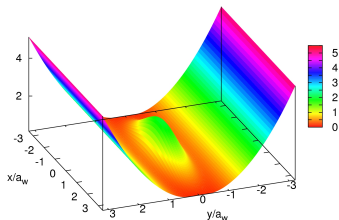
- Margar aðferðir til lýsingar á eiginleikum safna
- Skölun, endurstuðlun, ...
- Fasahvörf
- Bylting upp úr 1960
- Jafnvægi – ójafnvægi

Monte Carlo

- Slægar tölfræðilegar aðferðir til að finna líklegustu ástöndin í stóru safni ástanda
- Reiknar margvið heildi og margfaldar summur
- Stikar í DFT reikninga

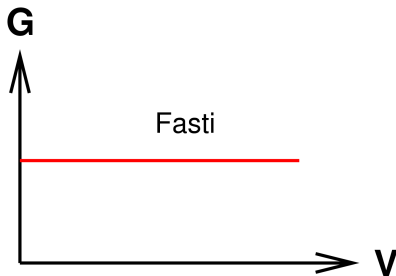
Lítið dæmi um óvæntar niðurstöður

Langur vír með hól í miðju

Breidd vírs $\approx 150\text{-}220\text{ nm}$
Þverstætt segulsvið B

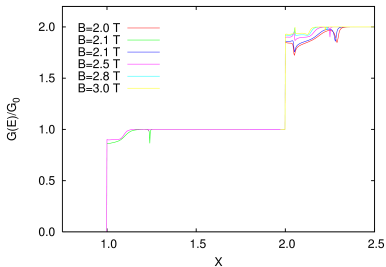
Ómsk leiðni?

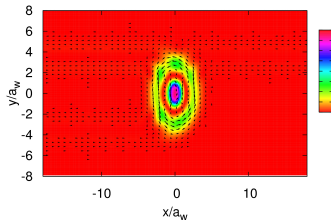
Leiðni skammtavírs með mættishól

Leiðnin er ekki ómsk

Breidd vírs ≈ 150 - 220 nm

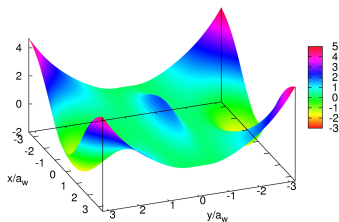
Péttleiki og straumur

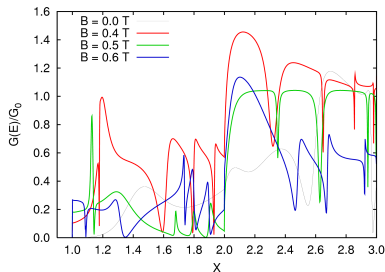
Herma, bundin rafeind um hól!

Vír með mættishól og tvo dali

Kerfið

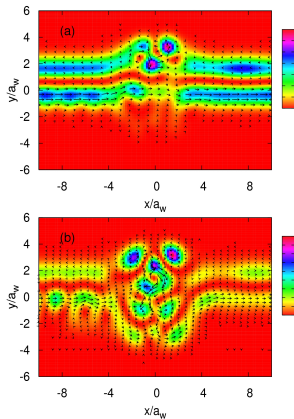
Flókin leiðni

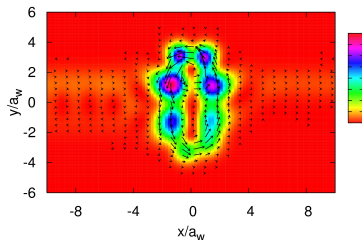
Fjöldi herma, mjög breytilegar með segulsviði

Péttleiki og straumur rafeinda

Leiðandi ástönd

Herma

Hönnun stöðugra nanókerfa?
Vélbúnaður í skammtatölvur

Hvert stefnir?

Framtíðarhorfur

- Eru eðlisvísindin að verða fullbúin?
- **Við erum rétt að byrja!**
- Flókin kerfi, nýjar hugmyndir
- Spennandi og erfið viðfangsefni
- Vaxandi þörf fyrir flókna líkanagerð og reikninga
- Við sjáum framtíðina ekki fyrir!

Samstarfsmenn

- Chi-Shung Tang
- Andrei Manolescu
- Wing Wa Yu
- Jens Hjörleifur Bárðarson
- Ingibjörg Magnúsdóttir
- Sigríður Sif Gylfadóttir
- Gabriel Vasile
- Sigurður I. Erlingsson
- Yu-Yu Lin
- Valeriu Moldoveanu
- Marian Nita